

Strefy bezatomowe jako droga do pokoju, stabilności i świata wolnego od broni jądrowej *(Marian Żuber¹, Subel Samuel Moussa²)*

Streszczenie

Zbudowanie pierwszej bomby atomowej i wykorzystanie tego wynalazku przeciwko ludzkości pokazało, jak straszne skutki może wywołać w sytuacji globalnej wojny jądrowej. Dlatego w okresie „zimnej wojny” broń atomowa stała się narzędziem szantażu wykorzystywanym przez oba mocarstwa dla realizacji swoich celów polegających na dominacji w swoich strefach wpływów. Dlatego kraje wykorzystywane w polityce wielkich mocarstw dążyły do jej wyeliminowania ze swojego terytorium. Służyć temu miały strefy bezatomowe, które zakładały całkowite uwolnienie wybranych terytoriów z rozmieszczenia i stosowania tych niszczących arsenałów. Obecnie wobec rosnącego napięcia w Europie oraz na Bliskim Wschodzie idea osłabła i ponownie narastają tendencje do wykorzystania broni jądrowej do szantażowania świata możliwością jej użycia. W publikacji zaprezentowano historię tworzenia stref bezatomowych i główne założenia traktatów wprowadzających ich idee.

Słowa kluczowe: broń jądrowa, proliferacja broni jądrowej, inicjatywy rozbrojeniowe, strefy bezatomowe.

Summary

Building the first atomic bomb and using this invention against humanity showed what terrible consequences it can cause in a situation of global nuclear war. Therefore, during the "Cold War", nuclear weapons became a tool of blackmail used by both powers to achieve their goals of domination in their spheres of influence. Therefore, the countries used in the policy of the great powers sought to eliminate it from their territory. This was to be achieved by nuclear-free zones, which assumed the complete liberation of selected territories from the deployment and use of these destructive arsenals. Currently, in the face of growing tensions in Europe and the Middle East, the idea has weakened and there is a renewed tendency to use nuclear weapons to blackmail the world with the possibility of using them. The publication presents the history of the creation of nuclear-free zones and the main assumptions of the treaties introducing their ideas.

Keywords: nuclear weapon, proliferation of nuclear weapon, disarmaments initiatives, nuclear weapon free zones.

Wprowadzenie

Zrzucenie przez Stany Zjednoczone bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki pokazało światu, z jak niebezpiecznym rodzajem broni przyjdzie się ludzkości mierzyć w przyszłości. Przeciwko użyciu broni jądrowej do zniszczenia miast japońskich wystąpiło 150 naukowców zaangażowanych w realizację projektu Manhattan, czyli programu budowy amerykańskiego arsenału jądrowego. Po zakończeniu II wojny światowej, gdy zaostrzyła się rywalizacja dwu największych mocarstw i wyścig do dominacji w świecie w oparciu o arsenał nuklearny, idea ograniczenia zbrojeń stała się elementem polityki międzynarodowej.

---

¹ ORCID ID: [0000-0002-7981-3260](https://orcid.org/0000-0002-7981-3260), Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu.

² ORCID ID: [0000-0002-6647-2815](https://orcid.org/0000-0002-6647-2815), Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu.

Pierwsze inicjatywy w zakresie powstrzymania rozprzestrzeniania broni jądrowej pojawiły się już na I sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, która miała miejsce w styczniu 1946 roku. Szczególnie istotna była polska inicjatywa rozbrojeniowa, którą przedstawił ówczesny minister spraw zagranicznych naszego kraju, Zygmunt Modzelewski, a której główną ideą był zakaz wykorzystywania energii atomowej w celach innych niż pokojowe (Kaczmarek, 1988, s. 27).

Następna propozycja polskiego rządu, zaprezentowana 2 października 1957 roku na XII sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ przez Ministra Spraw Zagranicznych A. Rapackiego, dotyczyła idei utworzenia strefy bezatomowej w Europie środkowej (Kukułka, 2003, s. 117; Zięba, Zając, 2009, s. 215). W memorandum przedstawionym 14 lutego 1958 roku rządowi NRD, RFN, Czechosłowacji, Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji Belgii, Danii i Kanady, które uszczegółowiło propozycję ministra Rapackiego, zaproponowano, że strefa będzie obejmować terytorium Polski, Czechosłowacji, NRD i RFN. Na obszarze tym miał obowiązywać zakaz produkcji i magazynowania broni jądrowej, sprzętu i urządzeń do ich obsługi. Zabronione miało być też użycie broni jądrowej przeciwko państwom znajdującym się na terenie strefy. Ponadto, ówczesne mocarstwa atomowe (Francja, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Związek Radziecki) zobowiązałyby się nie składować broni jądrowej oraz nie instalować żadnych urządzeń do jej przenoszenia i obsługi, nie przekazywać broni jądrowej rządowi ani innym organom znajdującym się w strefie. Wojska innych państw stacjonujące na tym obszarze nie powinny również posiadać uzbrojenia jądrowego (Kaczmarek, 1988, s. 28). Realizacja zaproponowanego planu miała przebiegać w dwu etapach: w pierwszym miało dojść do zamrożenia zbrojeń atomowych na terenie strefy, a w drugim miała być wprowadzona całkowita dezatomizacja i budowa systemu kontroli na tym obszarze.

Propozycje przedstawione przez przedstawicieli polskiego rządu nie zostały przyjęte przez rządy państw zachodnich, jednak znalazły później swoje miejsce w Traktacie o Nieprolifracji Broni Jądrowej (*Non-Proliferation Treaty*), powszechnie znanym jako traktat NPT, podpisanym 1 lipca 1968 roku (<https://www.iaea.org/publications/documents/treaties/npt>, dostęp: 20.08.2024).

Plan Rapackiego był inspiracją do zawierania kolejnych układów eliminujących broń jądrową z wielu zakątków świata, takich jak np. układu o strefie wolnej od broni jądrowej na terenie Antarktyki, Bałkanów, Afryki, propozycji Urho Kekkonena o utworzeniu strefy nordyckiej, propozycji Związku Radzieckiego o utworzeniu strefy bezatomowej na Bałtyku i w basenie Morza Śródziemnego, układu z Tlatelolco, szwedzkiej inicjatywy o strefie bezatomowej między NATO i Układem Warszawskim, układu o utworzeniu strefy bezatomowej na południowym Pacyfiku, umów o denuklearyzacji dna morskiego i kosmosu oraz utworzeniu wielu bezatomowych stref lokalnych, które obejmują kilka tysięcy miast w wielu krajach (Kaczmarek, 1988, s. 28).

Najdalej idące postanowienia dotyczące tworzenia stref bezatomowych (*Nuclear-Weapon-Free-Zones*, NWFZ) zostały zamieszczone we wspomnianym wcześniej Traktacie o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1968 roku. Przewidywał on możliwość zawierania układów regionalnych o utworzeniu stref bezatomowych, które pozwoliłyby zabezpieczyć niektóre obszary naszego globu przed rozmieszczaniem i stosowaniem broni jądrowej (Goldblat, 2004, s. 53-76; Hamel-Green, 2005). Traktat dopuszcza

możliwość stosowania norm nieproliferacyjnych przez państwa będące stronami, a także te, które nie przyjęły NPT ze względu na jego dyskryminacyjny charakter (Bryła, 2006, s. 93), co oznacza, że nawet kraje, które uważają NPT za naruszający zasadę suwerennej równości państw, są w stanie zaakceptować samą zasadę nieproliferacji. Idea tworzenia stref bezzatomowych całkowicie wyklucza możliwość rozmieszczania jakiegokolwiek broni jądrowej bez względu na to, kto ją kontroluje, w przeciwieństwie do tego, co dopuszczają zapisy m.in. Traktatu NPT. Zatem śmiało można stwierdzić, że strefy bezzatomowe stanowią środek mający na celu uwolnienie świata od broni jądrowej.

Definicja strefy bezzatomowej została po raz pierwszy podana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1975 roku. Za strefę bezzatomową uznano geograficznie określony obszar (według koordynatów geograficznych, granic państw lub kontynentów), całkowicie wolny od broni jądrowej i środków jej przenoszenia na podstawie dobrowolnej umowy zawartej pomiędzy państwami. Strefę może utworzyć zarówno grupa państw, jak i pojedyncze państwo, tak jak to miało miejsce w przypadku Mongolii.

W Traktacie określono warunki, jakie powinny zostać spełnione, aby została utworzona strefa bezzatomowa, a wymienia się m.in. (Bryła, 2006, s. 95):

- dobrowolną zgodę państw dążących do utworzenia strefy;
- inicjatywa powinna wyjść od nich, co oznacza, że nie przewiduje się możliwości narzucenia decyzji o utworzeniu takiego obszaru, przez jakiś podmiot zewnętrzny (kraj, organizację);
- strefa musi być spójną i wyraźnie określoną geograficznie całością;
- obowiązki wszystkich stron powinny być jasno określone i muszą zostać im nadane podstawy prawne;
- niezbędne jest uznanie strefy przez Zgromadzenie Ogólne NZ i jej akceptacja przez państwa atomowe;
- układ o utworzeniu strefy bezzatomowej nie może negatywnie wpływać na istniejące regionalne lub międzynarodowe porozumienia dotyczące bezpieczeństwa.

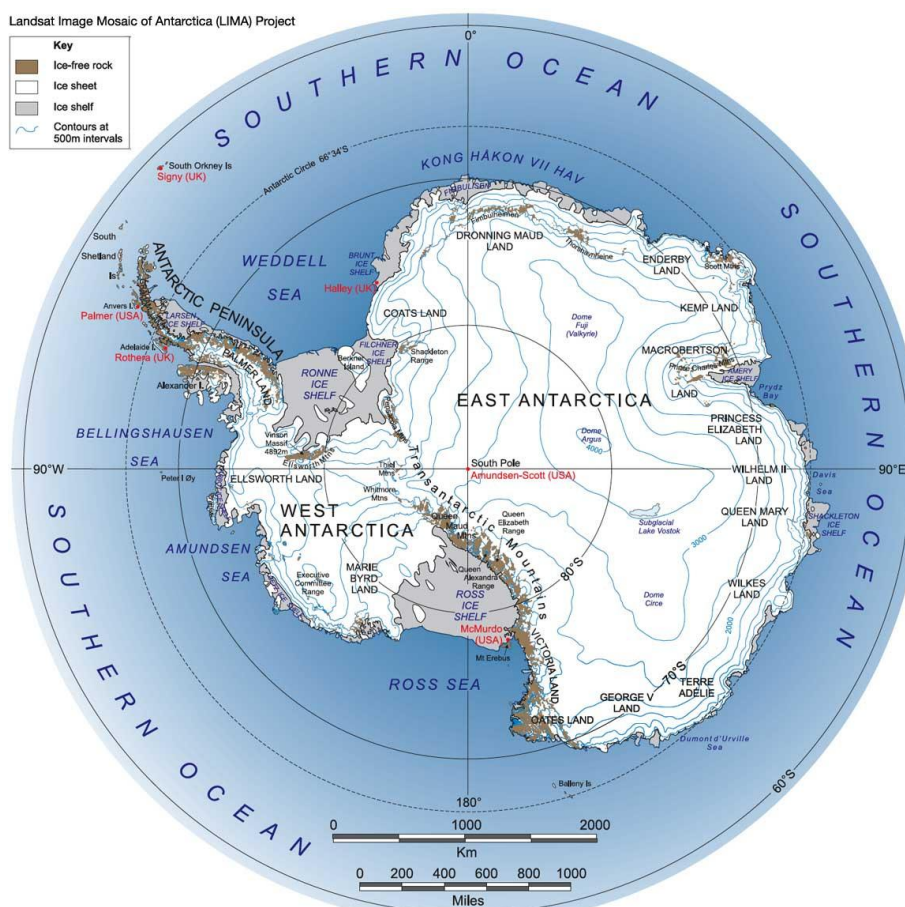
Państwa tworzące strefę decydują o warunkach funkcjonowania strefy, np. rodzaju reżimu, jaki chcą wykorzystać dla zapewnienia sobie bezpieczeństwa, zdefiniowanie pojęcia „broń nuklearna” oraz sprecyzowanie czy uzgodnione środki nieproliferacji odnoszą się tylko do głowic, czy do wszystkich rodzajów instalacji wybuchowych, a także środków przenoszenia.

1. Układ antarktyczny – pierwsza strefa bezzatomowa w Antarktyce

W 1959 roku zostało zawarte pierwsze regionalne porozumienie zakazujące wszelkich działań natury militarnej, a przede wszystkim prowadzenia prób z bronią jądrową, znane jako tzw. Układ antarktyczny (*Antarctic Treaty*). Układ ten był podstawą do utworzenia pierwszej strefy bezzatomowej w świecie. Został on podpisany 1 grudnia 1959 roku w Waszyngtonie przez 12 krajów (Argentynę, Australię, Belgię, Chile, Francję, Japonię, Nową Zelandię, Norwegię, Republikę Południowej Afryki, Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone i Związek Radziecki) (<https://treaties.unoda.org/t/antarctic>, dostęp: 21.08.2024). Traktat był pierwszym dokumentem ograniczającym zbrojenia nuklearne podczas zimnej wojny. Jego głównym celem było, leżące w interesie całej

ludzkości, zapewnienie wykorzystania Antarktyki jedynie do celów pokojowych, tak, by nigdy nie stała się ona terenem międzynarodowych konfliktów. Traktat zabrania jakichkolwiek działań o charakterze militarnym, ale jednocześnie nie wyklucza przebywania przedstawicieli wojskowych na terytorium Antarktyki.

Układ wszedł w życie 23 czerwca 1961 roku i w ciągu kolejnych 63 lat (ostatnim krajem który przystąpił do Układu Antarktycznego, 22.05.2024 roku, była Arabia Saudyjska) liczba krajów członkowskich porozumienia osiągnęła liczbę 57 (<https://treaties.unoda.org/t/antarctic/participants>, dostęp: 21.08.2024). Obszar objęty Traktatem, zajmujący powierzchnię 52,5 mln km², obejmuje kontynent Antarktydy i południowe wody trzech oceanów oblewających ten ląd: Atlantyckiego, Indyjskiego i Spokojnego (rysunek 1).

Rysunek 1. Obszar objęty zasięgiem Układu Antarktycznego.

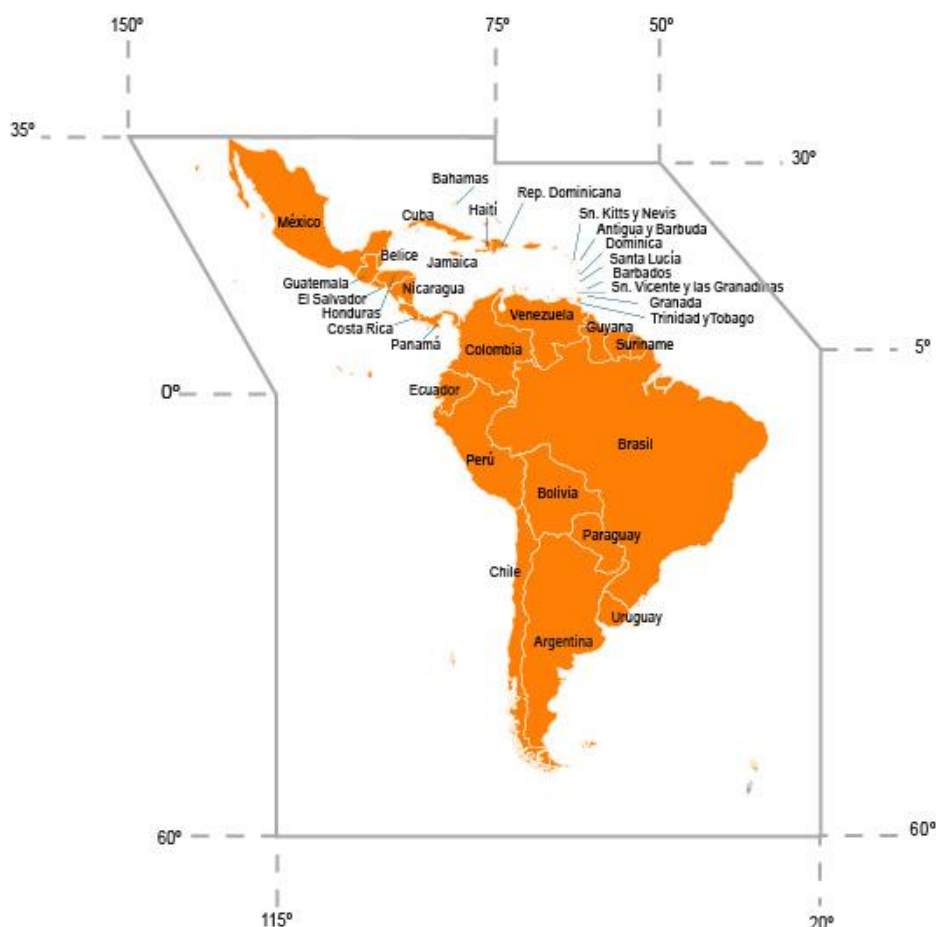
Źródło: <https://th.bing.com/th/id/R.79c91526ad699b0b65c0eade3596fb9c?rik=ZTyJ3oIoyz2Wlw&riu=http%3a%2f%2fcestories.exploratorium.edu%2fdispatches%2fwp-content%2fuploads%2fassets%2fmops%2fantarctica.jpg&ehk=ybxjPPfKuUerz4aVZLu%2bVvWU5oZXbbQyOpW7gKscHpM%3d&risl=&pid=ImgRaw&r=0> (dostęp: 22.08.2024).

Początkowo miał on obowiązywać przez 30 lat – do 1991 roku, ale w oparciu o *Protokół o ochronie środowiska naturalnego do Traktatu antarktycznego* (tzw. Protokół Madrycki) jego obowiązywanie przedłużono o kolejnych 50 lat. Traktat tworzy 14 artykułów, wśród których art. 1 i 7 dotyczą działalności militarnej, a art. 5 – testów z użyciem broni jądrowej (http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf, dostęp: 21.08.2024).

Traktat daje możliwość swobodnego przystąpienia do niego wszystkich członków Organizacji Narodów Zjednoczonych. Obecnie jest uznawany za najbardziej owocne porozumienie międzynarodowe. Różnice zdań związane z roszczeniami terytorialnymi oraz problemy reżimów rozbrojeniowych zostały skutecznie rozwiązane, a strony Traktatu angażują się w rozwój systemu, ponieważ stanowi on skuteczną ochronę ich interesów na terenie Antarktyki. Prowadzone badania naukowe obejmujące ten obszar nie napotykać większych przeszkód.

2. Traktat z Tlatelolco – strefa bezatomowa w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach

Kolejnym traktatem dotyczącym tworzenia stref bezatomowych pod auspicjami Organizacji Państw Amerykańskich był zawarty w czasie kryzysu kubańskiego w Tlatelolco (dzielnicy Mexico City), 14 lutego 1967 roku (Goldblat, 1997, s. 18), układ o zakazie rozmieszczania broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach (*Tlatelolco-Treaty*), który zabraniał rozwoju prac nad bronią jądrową państwom południowoamerykańskim (<https://www.opanal.org/en/zona-de-aplicacion>, dostęp: 25.08.2024). Na mocy tego układu na globie ziemskim utworzono drugą strefę bezatomową, która była pierwszym zamieszkałym terytorium. Był to jednocześnie pierwszy układ normujący kwestie broni nuklearnej, który wprowadził instytucję inspekcji na terenie państw – sygnatariuszy (rysunek 2).

Rysunek 2. Strefa obowiązywania Traktatu z Tlatelolco.

Źródło: <https://www.opanal.org/en/zona-de-aplicacion> (dostęp: 25.08.2024).

Traktat wszedł w życie 25 kwietnia 1969 roku. Do dziś ratyfikowały go wszystkie 33 kraje Ameryki Łacińskiej i Karaibów (<https://www.un.org/nw/z/content/treaty-tlatelolco>, dostęp: 22.08.2024), przy czym należy podkreślić, że Argentyna i Brazylia uczyniły to dopiero w 1994 roku, po zakończeniu okresu zimnowojennego, kiedy w krajach tych zwyciężyły procesy demokratyczne i rozpoczęła się bardziej ścisła współpraca pomiędzy dwoma sąsiadami. Ostatnim krajem, który przyjął traktat z Tlatelolco, była Kuba, która ratyfikowała go w 2002 roku (Azambuja, 2009, s. 9).

Zgodnie z treścią Traktatu z Tlatelolco, państwa – sygnatariusze zobowiązywały się do wykorzystywania energii atomowej jedynie do celów pokojowych, związanych głównie z wytwarzaniem energii elektrycznej. Traktat zakazywał testowania, stosowania, produkcji i nabywania wszelkiej broni jądrowej w sposób bezpośredni lub pośredni na terytorium państw – sygnatariuszy. Zakaz obejmował też przyjmowanie, składowanie, instalację i rozmieszczenie broni nuklearnej zarówno przez strony układu, jak również przez inne państwa. Traktat bardziej rygorystycznie niż traktat NPT ujmował możliwość rozlokowywania broni atomowej na obszarze tzw. państw niejądrowych. Latynoamerykańska koncepcja strefy wolnej od broni jądrowej wyklucza taką możliwość. Kontrowersyjny stał się też zapis art. 18 traktatu, w którym stwierdzono, że strony układu mają prawo do przeprowadzania testów urządzeń jądrowych dla celów pokojowych. Problem dotyczył tzw. mechanizmów o podwójnym zastosowaniu, zarówno cywilnym, jak i wojskowym, a więc podobnych do tych, które są stosowane w ładunkach jądrowych. Strony Traktatu zostały ponadto zobowiązane do poddania się istniejącym wcześniej reżimom kontroli działalności państw w dziedzinie energii atomowej, pod stałą kontrolą Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (IAEA).

Dodatkowymi dokumentami Traktatu z Tlatelolco, złożonego z 31 artykułów, są dwa Protokoły Dodatkowe. Protokół I dotyczy krajów spoza strefy zasięgu traktatu, które *de jure* bądź *de facto* są odpowiedzialne za terytoria znajdujące się w obrębie strefy obowiązywania traktatu (USA, Wielka Brytania, Francja, Holandia). Protokół II adresowany jest do pięciu państw (mocarstw) nuklearnych, wskazanych w Traktacie NPT (Stanów Zjednoczonych, ZSRR (obecnie Federacji Rosyjskiej, Wielkiej Brytanii, Chin oraz Francji).

Oba protokoły zostały ratyfikowane przez państwa w nich wymienione, które dodatkowo zobowiązały się do pełnego respektowania postanowień Traktatu, a w szczególności do nieprzyczyniania się w jakikolwiek sposób do działań, będących złamaniem ustaleń wynikających z układu. Włączenie mocarstw jądrowych do powstałego reżimu strefy bezaatomowej w Ameryce Łacińskiej zobowiązało je też do nieużycia broni jądrowej lub groźby jej użycia przeciwko stronom Traktatu. Dodatkowo Stany Zjednoczone zastrzegły, że za niezgodny ze zobowiązaniami wynikającymi z art. 1 Traktatu uznany zostanie atak zbrojny dokonany przez jedną z układających się stron, w którym byłaby ona wspierana przez państwo nuklearne.

Traktat wchodził w życie indywidualnie dla każdego z państw, gdy spełniły one następujące niezbędne warunki, wynikające z art. 28:

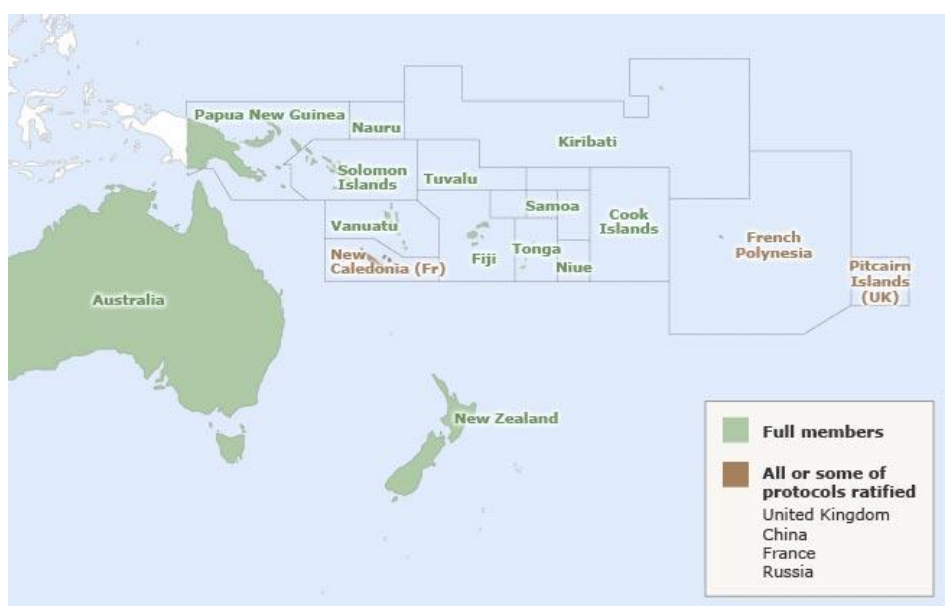
- złożyły dokumenty ratyfikacyjne u depozytariusza;
- podpisały i ratyfikowały dwa Protokoły Dodatkowe;
- wynegocjowały dwu – lub wielostronne umowy o zabezpieczeniach z IAEA.

Traktat ustanawiał też organ czuwający nad przestrzeganiem jego postanowień z możliwością kontroli państw – sygnatariuszy, Agencję ds. Zakazu Broni Jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach, OPANAL (*Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe*) (<https://www.un.org/nwzf/content/treaty-tlatelolco>, dostęp: 22.08.2024).

Traktat posiadał wielu krytyków, którzy wskazywali na jego pewne wady, zwłaszcza zapis wspomnianego art. 18, zezwalającego na przeprowadzanie eksplozji atomowych „w celach pokojowych”. W przeszłości był on wykorzystywany przez Brazylię i Argentynę jako przykrywką dla ich wojskowych programów nuklearnych. Z drugiej jednak strony podpisanie traktatu oraz utworzenie strefy bezatomowej w Ameryce Łacińskiej jest uznawane za niewątpliwy sukces. Była to pierwsza na świecie strefa bez broni jądrowej ustanowiona na terenach zamieszkałych i stała się wzorem dla innych regionów w tworzeniu stref wolnych od obecności broni jądrowej w działalności militarnej.

3. Traktat z Rarotonga – strefa bezatomowa na Południowym Pacyfiku

Dnia 6 sierpnia 1985 roku na wyspie Rarotonga, wchodzącej w skład wysp archipelagu Cooka, został podpisany Układ w sprawie strefy bezatomowej południowego Pacyfiku (*South Pacific Nuclear Free-Zone Treaty*), na mocy którego utworzono trzecią strefę bezatomową wolną od wybuchów jądrowych i składowania promieniotwórczych odpadów na globie ziemskim. Jest on regionalnym środkiem kontroli broni i ma na celu promowanie bezpieczeństwa na świecie oraz bezpieczeństwa poszczególnych narodów, poprzez ograniczenie nuklearnego wyścigu zbrojeń. Strefa objęta Traktatem z Rarotonga obowiązuje (<https://teara.govt.nz/en/map/32709/south-pacific-nuclear-free-zone-treaty>, dostęp: 24.08.2024) na obszarze Pacyfiku, rozciągającym się na południe od równika, na północ od 60 równoleżnika, na wschód od 115 południka (północna granica Traktatu antarktycznego), na zachód od 115 południka (północna granica traktatu z Tlatelolco) (rysunek 3). Traktat wszedł w życie 11 grudnia 1986 roku i został ratyfikowany przez 13 krajów.

Rysunek 3. Obszar obowiązywania Traktatu z Rarotonga.

Źródło: <https://teara.govt.nz/en/map/32709/south-pacific-nuclear-free-zone-treaty> (dostęp: 24.08.2024).

Traktat zakazuje stosowania, dokonywania prób i posiadania broni jądrowej w granicach strefy. Ponadto zawarto trzy protokoły dodatkowe do układu, podpisane przez pięć „państw atomowych” określonych w traktacie NPT, z wyjątkiem Protokołu 1, który nie został podpisany przez Chiny i Rosję, nieposiadających w strefie żadnych terytoriów. Zgodnie z postanowieniami protokołów dodatkowych zakazano (<https://www.un.org/nwzf/content/treaty-rarotonga>, dostęp: 22.08.2024):

- produkcji, składowania i testowania broni jądrowej na terytoriach tych państw wewnątrz strefy;
- stosowania broni jądrowej przeciwko państwom – stronom traktatu oraz przeciwko terytoriom, na których obowiązuje Protokół 1 (terytoria zależne od USA, Francji i Wielkiej Brytanii);
- przeprowadzania prób jądrowych na obszarze strefy.

4. Traktat z Bangkoku – strefa bezatomowa w Azji Południowo-Wschodniej

Idea utworzenia kolejnej strefy bezatomowej zrodziła się w 1971 roku, kiedy Stowarzyszenie Państw Południowo-Wschodniej Azji (ASEAN) ogłosiło Deklarację o Utworzeniu Strefy Pokoju, Wolności i Neutralności w Azji Południowo-Wschodniej. W kolejnych latach państwa regionu powracały do tej idei, aż w końcu – po wcześniejszym zlikwidowaniu baz amerykańskich na Filipinach – 16 grudnia 1995 roku w Bangkoku podpisano Traktat o Strefie Wolnej od Broni Jądrowej, zwany Traktatem z Bangkoku. Na jego mocy państwa członkowskie mogły wykorzystywać energię atomową w celu rozwoju ekonomicznego (pokojowe wykorzystanie), ale zobowiązywały się, że nie będą rozwijać, testować, produkować, gromadzić oraz prowadzić badań nad ofensywnym wykorzystaniem energii jądrowej zarówno na obszarze strefy, jak i poza nią. Jednocześnie państwa – sygnatariusze deklarowały, że nie wyrażą zgody na prowadzenie takiej działalności, w tym przede wszystkim stosowania broni jądrowej, przez inne państwa na obszarze strefy.

Strefa miała obejmować terytorium Brunei Darussalam, Kambodży, Indonezji, Laosu, Malezji, Mjanmy (Birmanii), Filipin, Singapuru, Tajlandii oraz Wietnamu (rysunek 4). Do traktatu dołączono protokół, przedstawiony do podpisu Chinom, Francji, Rosji, Zjednoczonemu Królestwu i Stanom Zjednoczonym, w którym kraje te zobowiązywały się do respektowania jego postanowień i niestosowania broni jądrowej przeciwko któremukolwiek z państw leżących w obszarze strefy bezatomowej.

Od 1997 roku, w którym Traktat z Bangkoku wszedł w życie, został on ratyfikowany przez 10 krajów (<https://www.un.org/nwzf/fr/content/treaty-bangkok>, dostęp: 24.08.2024).

Rysunek 4. Obszar objęty Traktatem z Bangkoku.

Źródło: <https://www.un.org/nwzf/fr/content/treaty-bangkok> (dostęp: 24.08.2024).

5. Traktat z Pelindaby – strefa bezatomowa w Afryce

W trakcie światowego wyścigu nuklearnego w okresie zimnej wojny Afryka stała się również poligonem doświadczalnym, na którym przeprowadzano próbnego wybuchy jądrowe. Po przeprowadzeniu przez Francję 24 listopada 1961 roku na Saharze próbnego wybuchu jądrowego, Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych wezwało swoich członków do nieprzeprowadzania prób z bronią jądrową oraz niewykorzystywania kontynentu afrykańskiego do transportowania i składowania broni jądrowej. W 3 lata później afrykańscy przywódcy i przedstawiciele rządów uczestniczący w konferencji Organizacji Unii Afrykańskiej (OUA), zadeklarowali, że państwa afrykańskie są gotowe do podpisania międzynarodowego porozumienia w sprawie produkcji i kontroli nad bronią jądrową. Deklaracja ta nie wywołała jednak żadnego działania.

W 1995 roku, po kilkuletnich wspólnych pracach ekspertów z OUA i ONZ nad tekstem porozumienia, osiągnięto zgodność co do tekstu Traktatu. Dnia 12 grudnia 1995 roku Zgromadzenie Ogólne NZ przyjęło Traktat o Strefie Wolnej od Broni Jądrowej w Afryce, zwany Traktatem z Kairu, jednak częściej Traktatem z Pelindaby. Nazwa pochodzi od południowoafrykańskiego ośrodka badań nad bronią jądrową.

Traktat został wyłożony do podpisu 11 kwietnia 1996 roku, a wszedł w życie po ratyfikowaniu go przez 28 państw – sygnatariuszy 15 lipca 2009 roku. Obecnie do układu, po jego ratyfikacji, należą 43 państwa, a 51 krajów afrykańskich złożyło na nim podpis.

Traktat obejmuje obszar kontynentu afrykańskiego, wysp będących członkami Unii Afrykańskiej i wysp stowarzyszonych z Unią Afrykańską (rysunek 5). Zakazuje prowadzenia badań, doskonalenia, wytwarzania, składowania, nabywania, posiadania, kontroli lub stacjonowania urządzeń jądrowych na terytorium stron Traktatu oraz składowania odpadów promieniotwórczych w afrykańskiej strefie bezatomowej przez strony Traktatu. Zakazuje też jakiegokolwiek ataku na instalacje jądrowe w strefie ustanowionej przez jego strony. Ponadto wymaga utrzymania najwyższych standardów ochrony fizycznej materiałów jądrowych, urządzeń i sprzętu, które są wykorzystywane wyłącznie do celów pokojowych.

Rysunek 5. Obszar obowiązywania Traktatu z Pelindaby (Kairu).

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Traktat_z_Kairu (dostęp: 24.08.2024)..

Zobowiązuje on wszystkie strony do zastosowania zabezpieczeń IAEA w stosunku do wszystkich urządzeń wykorzystywanych do pokojowych zastosowań energii jądrowej oraz ustanawia mechanizmy kontroli zgodności, w tym powołanie Afrykańskiej Komisji ds. Energii Jądrowej.

Traktat zawiera trzy protokoły dodatkowe. Na mocy Protokołu I, Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania, Rosja oraz Chiny zobowiązywały się do nieużywania oraz niestosowania groźby użycia urządzenia jądrowego przeciwko wszystkim stronom Traktatu lub przeciwko jakiegokolwiek terytorium stron ujętych w Protokole III. Na mocy Protokołu II, Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania, Rosja i Chiny zobowiązywały się, że nie będą prowadziły badań, nie udzielały pomocy i nie będą zachęcały do testowania urządzeń do przeprowadzenia wybuchu jądrowego na jakimkolwiek miejscu afrykańskiej strefy bezatomowej. Protokół III został otwarty dla państw z terytoriów zależnych, leżących w strefie i zobowiązuje je do przestrzegania pewnych postanowień traktatu w odniesieniu do tych terytoriów.

6. Traktat z Semipałatyńska – strefa bezatomowa w Azji Centralnej

Idea utworzenia strefy bezatomowej w Azji Centralnej sięga swymi korzeniami do roku 1992, kiedy to Mongolia zaproponowała utworzenie strefy wolnej od broni jądrowej, jako element nuklearnego rozbrojenia w regionie. Pierwsza formalna propozycja mająca na celu realizację tej inicjatywy, która miała obejmować byłe republiki azjatyckie Związku Radzieckiego (Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tadżykistan oraz Kirgistan), została przedstawiona w 1993 roku przez prezydenta Uzbekistanu Islama Karimowa na 48. sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych. Niestety uznano ją za niemożliwą do realizacji, a nawet wręcz utopijną.

Cztery lata później, 27 lutego 1997 roku, na spotkaniu prezydentów pięciu państw, które miały w przyszłości przystąpić do traktatu, przyjęto Deklarację z Ałma-Aty, w której zadeklarowano dążenie do utworzenia strefy bezatomowej w Azji Centralnej (U.N. General Assembly document A/52/112). Każdy z tych krajów posiadał poradziecką infrastrukturę nuklearną i borykał się w tym czasie z problemami znacznego zniszczenia środowiska naturalnego, w związku z produkcją i testowaniem broni jądrowej na ich obszarze. Dodatkowo, we wszystkich tych państwach istniały kopalnie rud uranu, niezbędnego do budowy ładunków nuklearnych. Przykładem jest Kazachstan, na terenie którego przeprowadzono setki prób jądrowych na poligonie w Semipałatyńsku.

Był to jeden z największych doświadczalnych poligonów jądrowych świata. Pierwszej próby dokonano tu 29 sierpnia 1949 roku. W sumie przeprowadzono na nim 468 wybuchów jądrowych, których łączna moc była 2,5 tys. razy większa niż moc bomby atomowej zrzuconej na Hiroszimę. W latach 1949-1962 przeprowadzono tam 30 prób naziemnych, 88 prób w powietrzu (w tym pierwszej bomby termojądrowej w 1953 roku i pierwszej na świecie bomby wodorowej w 1955 roku) i sześć w górnych częściach atmosfery i w kosmosie. Poza tym na poligonie przeprowadzono ponad 340 podziemnych prób w pionowych szybach i poziomych tunelach. W 1989 roku międzynarodowy ruch antynuklearny „Newada-Semipałatyńsk”, który narodził się w Kazachstanie, zablokował przeprowadzenie na poligonie semipałatyńskim 11 z 18 zaplanowanych wybuchów. Stał się on jedną z pierwszych w ZSRR demokratycznych akcji protestu obywatelskiego, symbolem walki ludzkości z próbami atomowymi na świecie i umożliwił wyrażenie sprzeciwu wobec prób atomowych na poligonie semipałatyńskim.

W sierpniu 1989 roku Prezydent Kazachstanu, Nursułtan Nazarbajew, podpisał dokument o zamknięciu poligonu jądrowego i podjął decyzję o dobrowolnej rezygnacji z, czwartego co do wielkości, potencjału atomowego świata.

W dniu 8 września 2006 roku w Semipałatyńsku został podpisany Układ o strefie bezatomowej w Azji Środkowej, który wszedł w życie 21 marca 2009 roku. Dalece symbolicznym jest fakt podpisania tego historycznego dokumentu na terytorium Wschodniego Kazachstanu. Tym samym wojenny cykl atomowy regionu, zapoczątkowany pierwszymi próbami jądrowymi w dniu 29 sierpnia 1949 roku na semipałatyńskim poligonie nuklearnym, dobiegł końca (The Case for Senate Action, 2024). Od czasu wejścia Traktatu w życie (2009 rok) został on ratyfikowany przez pięć krajów Azji Środkowej (Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tadżykistan i Kirgistan).

Rysunek 6. Obszar obowiązywania Traktatu z Semipałatyńska.

Źródło:

Strony tego traktatu zobowiązały się, że nie będą produkować, nabywać, składować i testować broni jądrowej na swoim terytorium. Nie będą też zezwalać na wykorzystanie ich terytoriów w powyższych celach. Jednak art. 4 daje prawo do zezwalania na tranzyt tego rodzaju środków przez terytoria państw – stron. Do traktatu dołączony jest protokół, którego stronami mogą stać się mocarstwa nuklearne, gwarantujący poszanowanie przez te ostatnie statusu strefy i nieużywanie przez nie broni jądrowej przeciwko państwom – stronom traktatu.

Podsumowanie

Idea tworzenia stref bezatomowych w różnych regionach świata znalazła uznanie wśród wielu państw, które dążyły do zabezpieczenia swojego terytorium przed produkcją, rozmieszczaniem, dokonywaniem prób jądrowych, co miało duże znaczenie dla ich środowiska. Państwa, które nie posiadają broni jądrowej, nie tylko nie pragną jej posiadać na swoim terytorium, ale znacznie częściej dążą do usankcjonowania, w ramach międzynarodowych porozumień zawieranych pod egidą ONZ, zakazu stosowania oraz rozmieszczania na ich terenie przez inne państwa.

Obecnie istniejące strefy bezatomowe obejmują pięć regionów geograficznych – Antarktyka, Ameryka Łacińska i Karaiby, Afryka, Azja Środkowa, obszar Azji Południowo-Wschodniej, obszar południowego Pacyfiku (155 państw) i pojedynczy kraj (Mongolię), co stanowi ponad 80% powierzchni globu ziemskiego. Ponadto, w przeszłości pojawiały się propozycje utworzenia stref wolnych od broni jądrowej na Bliskim Wschodzie, Półwyspie Koreańskim i subkontynencie indyjskim. Niestety zbyt napięte stosunki pomiędzy państwami regionów, uniemożliwiły skuteczne zawarcie porozumienia prowadzącego do powstania tych stref. Jednak społeczeństwa wielu krajów nie chcą broni jądrowej na własnym terenie, a międzynarodowa społeczność dąży do jej wyeliminowania na jak największym obszarze naszego globu.

Z pewnością doprowadzenie do wyeliminowania broni jądrowej jako narzędzia szantażu politycznego doprowadziłoby do poprawy poczucia bezpieczeństwa całej ludzkości i przekonania, że nie zostanie ona wykorzystana przeciwko człowiekowi.

Bibliografia

- Azambuja, M.C. (2009). *Brazil, Japan and Turkey*. Washington: The Henry L. Stimson Center.
- Bryła, J. (2006). *Rozwój i znaczenie reżimów międzynarodowych na przykładzie nieprolifracji broni jądrowej. Studium politologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Goldblat, J. (1997). The Nuclear-Weapon-Free Zones: A History and Assesment. *The Non-Proliferation Review, Spring/Summer, 4(3)*.
- Goldblat, J. (2004). Nuclear-Weapon-Free Zones Treaties: Benefits and Deficiencies. W: *Building a Weapons of Mass Destruction Free Zone in the Middle East. Global Non-Proliferation Regimes and Regional Experiences*. Geneva: United Nations Institute for Disarmament Reseach (UNIDIR/2004/24).
- Hamel-Green, M. (2005). *Regional Initiatives on Nuclear- and WMD-Free Zones. Cooperative Approaches to Arms Control and Non-proliferation*. Geneva: United Nations Institute for Disarmament Reseach (UNIDIR/2005/19).
- Kaczmarek, J. (1988). Plan Jaruzelskiego na tle polskiej myśli rozbrojeniowej po II wojnie światowej. *Wojskowy Przegląd Historyczny, 2(124)*.
- Kukułka, J. (2003). *Historia stosunków międzynarodowych 1945-2000*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- South Pacific Nuclear-Free Zone Treaty (Treaty Of Rarotonga)*. Pobrane z: www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/spnfz.pdf.
- The Antarctic Treaty* (tekst oryginalny z 1 grudnia 1959 roku), Secretariat of the Antarctic Treaty. Pobrane z: http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf.

The Case for Senate Action on the Protocol to the Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone. (2024). *Issue Briefs*, 16(2). Pobrane z: <https://www.armscontrol.org/issue-briefs/2024-02/case-senate-action-protocol-central-asian-nuclear-weapon-free-zone>.

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Pobrane z: <https://www.iaea.org/publications/documents/treaties/npt>.

U.N. General Assembly Document A/52112 (March 18, 1997) Annex “Almaty Declaration, adopted by the leaders of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, of 28 February 1997”.

U.N. General Assembly Document A/C.1/51/L.29 (October 29, 1996) submitted to the First Committee, Kyrgyzstan and Mongolia: draft resolution. Establishment of a nuclear weapon-free zone in the Central Asian region.

Zięba, R, Zając, J. (2009). *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945-1989*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

<https://treaties.unoda.org/t/antarctic>.

<https://www.un.org/nw fz/content/treaty-tlatelolco>